

Dostoýewskiniň gözi bilen 1877-1878-nji ýyllardaky Rus- Osmanly urşunda ruslaryň halas edijilik missiýasy we bolgar hakykaty

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Dostoýewskiniň gözi bilen 1877-1878-nji ýyllardaky Rus-Osmanly urşunda ruslaryň halas edijilik missiýasy we bolgar hakykaty

DOSTOÝEWSKINIŇ GÖZI BILEN 1877-1878-NJI ÝYLLARDAKY RUS-OSMANLY URŞUNDA RUSLARYŇ HALAS EDIJILIK MISSIÝASY WE BOLGAR HAKYKATY

■ ýa-da iň bolmanda Dostoýewskiý kimin hakykatçyl bolalyň...

Bolgariýada her ýyl bellenyän 3-nji mart Milli baýramynyň aňyrsynda Şipka geçelgesinde bolan ganly söweş bar. Bu baýram bellenende ýörite Şipak depesine üşülip, Süleýman paşa ýaly köp sanly abraýly osmanly ofiserleriniň maketi ýasalýar we dabaraly ýagdaýda kellesi kesilýär.

Osmanly imperiýasynyň taryh sahypalaryna girenine bir asyr geçenem bolsa, ýokarky agzalan ýaramaz sahnalar biziň gelejegimizi zäherlemäge ýeterlik bolýar. Ynsan hökmünde bu sahnalardan inimiz üşsense-de, häzire çenli hiç kim muňa "beýtmäň" diýip bilmedi. Şipkada kellesi "kesilenler" osmanly esgerleri bolsa-da, bärde Bolgariýada ýaşaýan musulman-türk halkyna nämedir bir zatlar yşarat edilýär. Gynansak-da, Bolgariýada musulman-türk duşmanlygy ýok bolup gitmeýşinden ötri, bular ýaly epizodlaryň aňyýetdäki agalyk ediş güýji gitdigiçe agressiwleşýär, sebäbi bu zatlardan kimdir birileri peýdalanýar. Sözde ýöredilýän bolgar milletçiliginiň türkleri kemsitmek prinsipine esaslanýandygyny hakyky bolgar milletçileriniň özlerem bilmän duranok. Ýewropa ýurtlaryna

barýan bir bolgaryň iňlis, nemes, fransuz ýa-da haýsydyr bir ýewropaly bilen özara gatnaşygynda, gepleşiginde muny açyk görüp bolýar.

Rus-osmanly urşunda wepat bolan ruslaryň hormatyna uly ýadygärlik galdyrylýar. Ýöne bärde "şehit bolan musulman-osmanly esgerlerine-de bir ýadygärlik dikäýeliň" diýen bolmaýşy ýaly, olar üçin ýönekeý bir daş galdyryp goýmagam hiç kimiň kellesine gelmedi. Hatda muny musulman halklarynyň arasyndan biri çykybam diýmedi. Geplände "biz bolgar doganlarymyz bilen bir döwüm çöregi deň bölüşip iýýäs" diýip agzyny dolduryp gürleýänleň içinde-de muňa milt eden bolmady. Daşary ýurtly diplomatlar we "medeni ýewropa" jemgyýetçiligi Şipkada her ýyl geçirilýän bu wagşy sahnany geňirenmek bilen tomaşa edýänem bolsalar, her gezek dymyp oňýarlar. Sebäbi "ýere sokulýan" türkler bolsa, "ADALATYŇ" şular ýaly dabaralanýandygyna özlerini ynandyrypdyrlar.

Ýogsam bolmasa, Ýewropa bileleşiginiň halklaryň arasynda duşmançylyk duýgularyny oýarmak maksady bilen taryhy wakalaryň ýoýulyp başgaça görnüşde ýatlanmagyna garşy tutumyny hemmelerem bilýär, muňa garamazdan bu prinsipe eýerilmeýändigine geň galaýmaly.

Şeýle-de 3-nji martda Şipkada döwlet derejesinde dabaraly nutuklar okalýar, okalýan ýüzlerçe nutuklaryň barsynda diýen ýaly "osmanlylar erbet, bolgarlar "bendi", ruslar bolsa halas edijidir". Ýöne ruslaryň düýp maksady bolgarlary halas etmek däl-de, imperial bähbitlerden ybaratdy, ýagny Ortaýer deňzine çykalga döretmekdi. Bolgarlar bolsa bu işde diňe ulanyldy. Bu taryhy hakykatlary agzaýan ýok.

Bärde başga hakykat bar: Bolgariýa uruşmaga getirilen rus esgerleri Russiýada daýhanlaryň hor-homsy haldaky itme-ýykylma ýaşaýyşyndan has başga we gurply ýaşaýan bolgar daýhanlarynyň baý durmuşyny görüp, söweşmek islegi peselipdir, olar özleriniň aldanandyklaryna gowy düşüniplerler.

Şonuň üçinem rus patyşasynyň hut özi bu ýere gelip, goşuny uruşmaga ruhlandyrmaga çalyşypdyr. Bu taryhy hakykatlar bolgarlaryň özünden ussatlyk bilen gizlenýär. Osmanlylaryň elindäki "bendilik" döwründe bolgar halkynyň iň asuda

döwürlerini ýaşandygyny eger-eger agzaýan ýok. Osmanlynyň Bolgariýanyň abatlygy üçin bolgar ilatyndan ýygnan salgytlaryndan 10 esse köp maýa goýumlaryny goýandygyny, häzirki Bolgariýanyň çäklerinde ýerleşýän prawoslaw buthanalaryň, musulman metjitleriň, köprüleriň, hammamlaryň we başgalaryň Osmanly zamanasynda we osmanly puly bilen gurulandygyny hem hiç kim agzamamaz we hiç kime aýtmamaz.

Osmanly "bendiligi" döwründe ýurtda bolgar gimnaziýalarynyň öz dillerinde bilim berendigini, gazet-žurnallar çykarýandygy we kitap neşir edýändigini üçin salgyt salynmadyk etraplaryň bolandygyny, soňky 150 ýylda Osmanlynyň bolgarlardan harby gulluga esger almandygyny we ş.m. başga-da birnäçe ýeňillikleri edendigini agzalsa, hamala biri gelip agyzlaryna uraýjak ýaly.

Osmanlydan soňky bolgar döwletini dolandyran ýolbaşçylaryň (premyer-ministrler, ministrler, häkimler we başg.) köpüsiniň Stambulda bilim alandygyny hem halkdan gizleýärler. Ýöne nämüçindir XXI asyryň "medeni ýewropasy" Bolgariýada ýaşaýan musulmanlaryň we türkleriň ene dillerinde bilim almaklaryny görmegeň, eşitmegeň islemeýär.

Soňky müňýyllygyň iň beýik akyldarlaryndan bolan Karl Marksýň 1853-1863-nji ýyllarda Londonda amerikan gazetleriniň Ýewropa we Orta Gündogar boýunça habarçysy bolup işlände, Osmanlynyň ekerançylygy we oba durmuşy barada ýazan "Jennet" atly makalalar toplumyny hem namartlyk bilen gizleýärler.

Ýokarda agzalan ähli janagyryly meselelerimiz boýunça Bolgariýanyň Turgowiçe (öňki Eskijuma) şäherinde (1944) doglan we häzir Bursada ýaşaýan terjimeçi şahyr Ahmet Emin Atasoy dünýä edebiýatynyň klassygy F.M.Dostoýewskiniň eserlerini boýdan-başa okap, tankydy seljerme geçirdi. Şahyr barypýatan panslawýançy we osmanly duşmany Dostoýewskiniň ezilen gatlaklara bolan "rehim-şepagatynyň", şeýle-de Bolgariýada Osmanly döwletine garşy ýüze çykan 1876-njy ýylyň aprel gozgalaňynyň gysga wagtyň içinde hökümet güýçleri tarapyndan basylyp ýatyrylmagy bilen baglanyşykly dünýä jemgyýetçiliginde dörän "nägilelikleriň" üstünde giňden durýar. Ol ruslara we hristianlara meçew bermek üçin ýeterlik san bolan 3.000

bolgaryň we 500 türküň wepat bolandygyny mälim eden ýalan maglumatlaryň Ýewropany we dünýä jemgyýetçiligini aldap bilendikleriniň üstüni ussatlyk bilen açandan soň, meseläniň özenine has içgin aralaşýar.

Şol döwürde dünýä jemgyýetçiligini aldamak işine Wiktor Gýugo, Juzeppe Garibaldi, Çarlz Darwin ýaly günbataryň iň öňdebaryjy adamlary hem işjeň gatnaşypdyr. Bu işden Lew Tolstoý, Iwan Turgenew, Nikolaý Dobrolýubow, Aleksandr Gersen, Nikolaý Çernyšewskiý ýaly rus ýazyjylary hem çetde galmandyr.

Günbatar metbugatynda "elhenç pajygaly waka" hökmünde tanadylan Aprel gozgalaňyndan täsirlenen Dostoýewskiý Osmanlylara garşy gazaply aýyplamalar bilen çykyş etmäge başlady. Iň ýaman ýerem, "bigünä bolgar halkynyň ýok edilmek islenýändigini" ýazdy. "Bolgarlaryň osmanly boýunturugyndan halas edilmeginiň hatyrasyna" Dostoýewskiý şeýle bir öte geçdi welin, hatda ol käbir ýazgylarynda şol wagtyň meşhur ýazyjylary Tolstoýdan we Lewinden başgasyny osmanlylara we yslama hoşniýetli pikirleri bar diýip gazaply tankyt etmekden hem-de olary Russiýa we rus halkyna dönüklük etmekde aýyplamakdanam çekinmändi.

1877-nji ýylyň 24-nii aprelinde Russiýa-Osmanly urşy başlanan wagtynda, "doganlyk bolgar halkynyň gulçulykdan hökmany suratda halas boljakdyna tüýs ýürekden ynanyanlaryň" arasynda ilkinji nobatda Dostoýewskiý bardy. Hamala, olaryň pikiriçe "ýüzlerçe ýyllap özgäniň golastynda ýaşan bolgarlar ahyrynda erkana durmuşa gowuşjakmyş, "ýok edilen" buthanalar täzedan dikeldiljekmiş, ilkinji gezek bolgar bilim ojaklary açyljakmyş, Ýewropada täp-täze we özbaşdak Bolgariýa dörejekmiş"...

Şular ýaly "arzuwlary" ýüreginde beslän beýik ýazyjy hökümet işgärleriniň pozisiýasy, daşary ýurtlarda oýnalýan diplomatiki oýunlary, žurnalistleriň we beýleki ähli metbugat işgärleriniň beýannamalary bilen birlikde on aý töweregi dowam eden rus-osmanly urşunyň başky etabyndaky üýtgeşmeleri ýakyndan synlaýar. Ol diýseň hyjuwly, çişirilen we taraply (milletçilikli) ýazgylaryny ilki gazetlerde, soňra "Gündelik" ("Ýazyjynyň gündeligi – sentýabr-noýabr, 1977") ady bulen

kitap görnüşinde çap etdirýär. Beýik ýazyjy bu kitabynda Osmanly döwletine bolan çäksiz ýigrenjini beýan etmek bilen birlikde, ýüzlerçe ýyl bári bolgarlaryň ýaşap gelýän "bendiligi" hakynda-da kitaby okanlaryň aňyny bulaşdyryp taşlaýan maglumatlary berýär.

1877-1878-nji ýyllardaky Osmanly-Russiýa urşuna gönüden-göni gatnaşan rus esgerleriniň we ofiserleriniň şaýat bolan wakalaryny bu "Gündelikde" bermek bilen, Dostoýewskiý gürrüň berilýän zatlara özüniňem haýran galandygyny gizläp durmaýar.

"Halas etmäge" gidenler "bendilikde" diýip düşünilýän bolgarlaryň özlerinden has gowy durmuşda ýaşaýandygyny görüp, gahar-gazaba atlanýar. Ýazyjy muny özüçe beýan etmäge çalyşýar. Dostoýewskiý "Gündelikde" şeýle diýýär:

"Jenaplar, tomus aýlarynda, Plewneden has öň, Bolgariýa birdenkä nädip girendigimizi, Balkanlara aýak basanymyzdan soňam hoşnutsyzlykdan dilimizi dişimiziň aňyrsyna niçiksi gysandygymyz ýadyňyza düşýän bolsa gerek.

Ilki goşundakylar, zyndanam Peterburgda oturan metbugat organlary gowur turuzdylar.

Bu gowur halysalla janyýangynlylyk bilen çykýan mertligiň baş galdyryjy sesleriniň alamatydy... Munuň ýeke-täk sebäbi, bütin dünýäde, hususanam bizde mälim bolşy ýaly, bu gowry turuzýanlaryň depgilenenleri, horlananlary, ezilenleri we jebir-jepa çekenleri halas etmek üçin aýaga galmagydy.

Uruş yglan edilmänkä biziň gazetlerimizde uruşyň netijesi we ediljek harçlar barada makalalar okandygymy, "Bolgariýa gitmek bilen diňe öz goşunymyzyň däl, açlykdan çyrypynýan bolar halkynyňam garnyny doýurnalt bolar" diýen ýaly howsalaly pikirleriň orta atylandygyny häzirem ýatlaýan. Bulary hut öz gözüm bilen okadym we nireden okandygymy anyk görkezip biljek. Şeýlelikde, bolgarlar hakynda şeýlekin pikirler eýe bolan bizler, Fin aýlagynyň we bütin Russiýanyň kenarýaka sebitlerinden ýesir edilenleriň we zulum görenleriň hatyrasyna gan dökmek niýeti bilen ýola çykanymyzda, birden-birden bagbakjaly, owadan bolgar öýlerine duş geldik. Güller, iriýmişler, mal sürüleri, çekilen zähmetiň rehnetini esseme-esse

beren bereketli topraklar we hasa beteri-de her bir metjide derek gurulan üç buthana... Eýsem biz bu "ýesirleriň" hatyrasyna ölmäge giden bolsak näme! Käbir dargursak halas edijiler: "Bu nähili beýle!" diýip şobada gahar-gazaba mündi, kemsinmeden ýaña ýüzleri çym-gyzyň boldy. Biz olary halas edýän bolsak, olar bizi dyza çöküp garşylamaly dälmi! Ýöne olar dyza çökmek beýlede dursun, bize ýadyrgap seredişýärler we biziň gelenligimize begenenoklar! Dogrusy, bizi duz-çörek bilen garşylanlaram boldy, ýöne olar bize birtüýsli seredişýärler!.."

"Ýazyjynyň gündeliginiň" başga bir bölümünde Osmanly "bendiliginde" ýaşayan bolgarlar barada şeýle gürrüň berilýär:

"Bizdäki barjamly kişilerem şu ýesir bolgarlar ýaly mes ýaşayan dälidir.

Soň başga biri çykyp bolgarlaryň başyna gelen bu belalaryň ýeke-täk jogapkäriniň ruslardygyny aýdýar. Olaryň pikirçe, nämäniň nämedigini bilmän, ýesir bolgarlaryň hasabyny türklerden soramaga we yzyndanam bu "sogan deý soýulan" baýlary halas etmedik bolsak, bolgarlar häzire çenli asuda durmuşda ýaşajak eken. Olar häzirem şu pikiriň dogrudygyna ynanyrlar".

Ýazyjynyň "Gündeligindäki" käbir setirleri üns berip okamak gerek. Üns berip okalanda, iň azyndan iki meselä ýşarat edýän käbir möhüm aýratynlyklary duýmazlyk mümkin däl.

Birinjisi: Osmanly döwletliniň tabynlygynda ýaşayan bolgarlaryň hal-ýagdaýynyň osmanly duşmanlygyny edýän sferalar tarapyndan Günbatarda we Gündogarda aýdylşy ýaly "erbet" bolmandygyna we 1876-njy ýylyň Aprel gozgalaňynyň millet derejesindäki galkynyş hereketi däl-de, edil Serbiýada we Garadagda (Çernogoriýa) bolşy ýaly, Russiýanyň küşgürmegi netijesinde täze rus-osmanly urşuny turuzmak üçin bahana döretmek maksady bilen käbir galtamanlaryň öňbaşçylyk etmeginde başlanan hem-de garaşylmadyk pajygaly wakalara getiren hadysadygyna gijem bolsa göz ýetirer.

Ikinjisi: Okyjyda ýazyjy bolgarlaryň durmuşyny mysal görkezmek bilen öz ýurdundaky rus sarizmine "bütün dünýä wagşy diýip tanadylan Osmanly özünden bolmadyk musulman däl raýatlaryna şeýle hoşniýetli çemeleşýän bolsa we olaryň adam şekilli ýaşamaklary üçin ähli şertleri döredýän bolsa, näme üçin äpet Russiýa imperiýasy öz daýhanlarynyň durmuşyny gowulandyrmakda haýal-ýagallyga ýol berýärkä?..." diýen ýaly aýlawly sözler bilen Dostoýewskiligi edipdir diýip, pikir döreýär.

Kim bilýä, belki-de, ýazyjy bu setirleri ýazanda bolgarlaryň asuda durmuşyny özlerinden gysganjak derejede egoistlige, adama mahsus duýgulara aňyny aldyran rus esgerlerine we ofiserlerine "başgalary halas etmegiň yşky bilen görkezýän beýikligiňizi, birazajygam bolsa öz halkyňyzyň derdi bilenem gyzyklanyp görkezseňiz erbet bolmazdy..." diýmek isländir....

Ýokarda mysal getirilen sitatalar bolgar hakykatyny aýdyňlatmak bilen birlikde, 1877-1878-nji ýyllaryň Rus-Osmanly urşunyň täsirinde ýazylan ýazgylar Dostoýewskiniň beýikligini ýene-de bir gezek görkezýär diýip hasap etmeli.

Üstünden 100 ýyl geçensoň, 3-nji mart baýramyna-da başga nukdaýnazardan seretmegiň wagtynyň gelendigine ynanýarys. Iň bolmanda Dostoýewskiý kimin hakykatçyl bolalyň....

Rafet ULUTÜRK.

bgbulturk

Taryhy makalalar